

HİRİSTİYANLIK ÖNCESİ GÜRCÜ TANRILAR PANTEONU

Pre-Christian Georgian's Gods Pantheon

Ş. MUHAMMED DUALI

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı,
Tokat, Türkiye

Assoc. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Islamic Sciences, Department of History of
Religions, Tokat, Turkey

muhammed.duali@gop.edu.tr

orcid.org/0000-0003-0136-1214

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 28 Ocak 2022

Kabul Tarihi/Accepted: 16 Mayıs 2022

Yayın Tarihi/Published: 30 Haziran 2022

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.1064534>

ATIF/CITE AS:

Duali, Ş. Muhammed, "Hıristiyanlık Öncesi Gürcü Tanrılar Panteonu", Hitit İlahiyat Dergisi,
(Haziran/June 2022) 21/1, 667-688

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.
Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty,
Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

Pre-Christian Georgian's Gods Pantheon

Abstract:

It is known that Georgians, one of the ancient peoples of the Caucasus geography, have a history dating back to ancient times. Georgian society worshiped various divine beings before accepting Christianity in the 4th century AD. It is seen that Georgians formed a pantheon of gods, especially by accepting celestial bodies as divine beings. Georgian folk beliefs consist of layers of different historical periods. Therefore, it contains anthropomorphic, zoomorphic, and astral divine beings. As the patrons of Georgian families and individuals, these gods have become the organizers of religious and social life in the historical process. Georgians have been under the influence of the surrounding cultures due to their geographical location. The Georgian tribes, which came under the control of the Urartian's, Hittites, and Medes, came under the rule of the Persian Empire from the 550s on. In the following period, with the invasion of the region by Alexander the Great, they were under the rule of the Greeks, then the Romans, and later the Arabs and the Turks. This situation has led to a change and an interaction in Georgian society's socio-cultural and religious structure. The gods in the Georgian pantheon, which was formed in the ancient times when the polytheistic religious structure was in question, were shaped under the influence of the surrounding cultures.

We can consider the gods in the Georgian Gods Pantheon as primary and secondary god(s). In this context, Morige Gmerti, accepted as the creator of existence, is in the first place in the Georgian Pantheon. In fact, although Gmerti is accepted as the chief god, there are two more divine beings who are next to him and in a secondary position. The chief god Gmerti carries out all his affairs with the hands of these assistants. For this reason, in Georgian society, these two auxiliary gods were respected and honored rather than Gmerti. In this context, although Gmerti is accepted as a chief god, there is a triple god system. It is seen that there is more than one divine being under this triple divine being. These secondary gods are associated with natural events. Therefore, the rain, the abundance of the harvest, or the success of the hunt are directly related to the glorification and offerings to these minor gods.

As mentioned above, an important part of the divine beings in the Georgian Pantheon of Gods seems to have been shaped under the influence of the surrounding cultures. In addition, the positions of the gods in the pantheon have undergone some changes as a result of the intervention of the kings who ruled the Georgians. For example, Georgian King Farnavaz I had carried out a reform by placing Armazi at the top of the pantheon instead of Gmerti. Like

Gmerti, Armazi was regarded as a moon god, and placed at the top of the Georgian pantheon of gods. The main purpose of this reform was to ensure the political unity of the Georgian society. Therefore, it did not matter much whether Armazi, whom Farnavaz brought to the head of the pantheon, was a local god or not. The pantheon of gods, which Farnavaz have shaped by being influenced by various cultures, had survived until the 4th century AD, that is, until the official acceptance of Christianity in the region. Nonetheless, the belief in the sun and moon gods have survived in some rural parts of Georgia until today. With the emergence of Christianity and reaching as far as the Caucasus, this new religion started to gain prevalence among the Georgian society. Over time, the myths in the Georgian belief were influenced by Christian thought. As a result of long-term contact with Christianity, many divine beings in the Georgian ancient faith were Christianized.

This article discusses various views about the gods in the Georgian Pantheon of Gods with an analytical method. While doing this, it is tried to reveal the projections of the legends about gods and demigods in Georgian folk legends in the surrounding cultures. In addition, the formation of the Georgian pantheon of gods and the characteristics of the divine beings in the pantheon are examined. In this context, this study on the ancient beliefs of the Georgians, one of the Caucasian peoples, will contribute significantly to the History of Religions literature in Turkey.

Keywords: History of Religions, Georgians, Religion, Polytheism, Pantheon of Gods

Hıristiyanlık Öncesi Gürcü Tanrılar Panteonu

Özet:

Kafkasya coğrafyasının kadim halklarından biri olan Gürcülerin eskilere dayanan tarihlerinin olduğu bilinmektedir. Gürcü toplumu miladi 4. yüzyılda Hıristiyanlığı kabul etmeden önce çeşitli tanrısallara tapmıştır. Gürcülerin, özellikle gök cisimlerini tanrısallara kabul ederek bir tanrılar panteonu oluşturdukları görülmektedir. Gürcü halk inançları, farklı tarihsel dönemlerin katmanlarından oluşmaktadır. Dolayısıyla bünyesinde antropomorfik, zoomorfik ve astral tanrısallara sahiptir. Bu tanrılar, tarihsel süreç içerisinde Gürcü ailelerin ve bireyin birer hamisi olarak dinî ve sosyal hayatın düzenleyicisi konumuna gelmiştir. Gürcüler, buldukları coğrafi konum itibarıyla çevre kültürlerin etkisi altında kalmıştır. Urartuların, Hititlerin ve Medlerin kontrolüne giren Gürcü kabileleri, MÖ. 550'lerden itibaren Pers İmparatorluğunun yönetimi altına girmiştir. Takip eden süreçte Büyük İskender'in bölgeyi istila etmesi ile Yunanlıların, ardından Romalıların, ilerleyen tarihlerde ise Arapların ve Türklerin yönetimi altında kalmışlardır. Bu durum Gürcü toplumunun sosyo-kültürel ve dinî yapısında değişim ve etkileşime yol açmıştır. Özellikle politeist bir dinî yapının söz konusu olduğu milattan önceki tarihlerde şekillenen tanrılar panteonunda yer alan birden fazla tanrısallığın, çevre kültürlerin etkisi altında şekillendiği görülmektedir.

Gürcü Tanrılar Panteonu içerisinde yer alan tanrıları birincil ve ikincil tanrı(lar) olarak ele alabiliriz. Bu çerçevede varlığın yaratıcısı olarak kabul edilen Morige Gmerti Gürcü Panteonunda ilk sırada yer almaktadır. Esasında Gmerti, baş tanrı olarak kabul edilmekle birlikte onun yanında yer alan ve ikincil bir konumda olan iki tanrısallık daha mevcuttur. Baş tanrı Gmerti tüm işlerini bu yardımcıları eli ile hayata geçirmektedir. Bu sebeple Gürcü toplumunda Gmerti'den daha ziyade bu iki yardımcı tanrıya yönelik saygı ve tazimde bulunulmuştur. Bu bağlamda her ne kadar Gmerti bir baş tanrı olarak kabul edilse de esasında üçlü bir tanrı sisteminin varlığı söz konusudur. Bu üçlü tanrısallığın altında ise birden fazla tanrısallığın bulunduğu görülmektedir. İkinci dereceden tanrı olan bu varlıklar ise doğa olayları ile ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla yağmurun yağması hasadın bolluğu veya avın başarılı geçmesi bu ikinci dereceden tanrılara olan tazim ve sunularla doğrudan bağlantılıdır.

Yukarıda değinildiği üzere Gürcü tanrılar Panteonunda yer alan tanrısallıkların önemli bir bölümü çevre kültürlerin etkisi altında şekillenmiş gözükmektedir. Ayrıca panteon içerisinde yer alan tanrıların konumları, Gürcüleri yöneten kralların müdahil olmaları sonucu bazı değişikliklere

uğramıştır. Şöyle ki Gürcü Kral I. Farnavaz, Gmerti yerine Armazi'yi panteonun tepesine oturtmak suretiyle bir reform gerçekleştirmiştir. Gmerti gibi Armazi de bir ay tanrısı olarak kabul edilmiş ve Gürcü tanrılar panteonunun tepesine yerleştirilmiştir. I. Farnavaz'ın Gürcü Tanrılar Panteonunda gerçekleştirdiği bu reformun temel amacı Gürcü toplumunu siyasal birliğini sağlamaktır. Dolayısıyla panteonun başına getirdiği Armazi'nin yerel bir tanrı olup olmaması pek de önem arz etmemiştir. I. Farnavaz'ın çeşitli kültürlerden etkilenecek oluşturduğu tanrılar panteonu, milattan sonra 4. yüzyıla, yani bölgede Hıristiyanlığın resmi olarak kabul edilmesine kadar varlığını korumuştur. Dahası Güneş ve Ay tanrılarına yönelik inanış Gürcistan'ın bazı kırsal kesimlerinde günümüze değin varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Hıristiyanlığın ortaya çıkması ve Kafkasya'ya kadar ulaşması ile birlikte Gürcü toplumu arasında bu yeni din yaygınlık kazanmaya başlamış ve Gürcü inanışında yer alan mitler Hıristiyan düşüncesinin etkisi altında kalmıştır. Hıristiyanlıkla uzun süreli temasın neticesinde Gürcü kadim inancında yer alan birçok tanrısal varlık Hıristiyanlaştırılmıştır. Bu makalede, Gürcü Tanrılar Panteonunda yer alan tanrılarla ilgili ortaya atılan çeşitli görüşler analitik bir yöntemle ele alınmaktadır. Bunu yaparken Gürcü halk efsanelerinde yer alan tanrı ve yarı tanrısal kahramanlarla ilgili efsanelerin çevre kültürlerde var olan izdüşümleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Gürcü tanrılar panteonunun oluşumu ve içerisinde yer alan tanrısal varlıkların özellikleri inceleme konusu yapılmaktadır. Bu bağlamda Kafkasya halklarından biri olan Gürcülerin kadim inançları ile ilgili elinizdeki bu çalışma, Türkiye'deki Dinler Tarihi literatürüne önemli ölçüde katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Gürcüler, Din, Politeizm, Tanrılar Panteonu

Giriş

Kafkasya coğrafyasının kadim halklarından biri olan Gürcülerin çok eskilere dayanan tarihlerinin olduğu bilinmektedir. Gürcü kabileleri birkaç bin yıl önce bağımsız bir dil grubunu temsil etmişler ve Gürcülerin etnik alt grubundan biri olan Megrelo kabileleri, Karadeniz'in güneydoğu ve doğu kıyılarına yerleşmişlerdir. Batı Gürcistan'ın yüksek kesimlerinde ise yine Gürcü etnik alt gruplarından bir diğeri olan Svanlar yaşamaktadır. MÖ. 7-6. yüzyıllarda Gürcü boylarının sınır komşuları ise güneyde Urartular, Hurriler ve Hitit kavimleri olmuştur.¹ Bu uzun tarihi süreç içerisinde Gürcü halk inançları, farklı tarihsel dönemlerin katmanlarını bünyesinde barındırmıştır.

¹ Н. А. Бердзенишвили, В. Д. Дондуа, История Грузии I, С Древнейших Времен До 60-Х Годов XIX Века, (Тбилиси: Учебное Пособие Государственное Издательство Учебно-Педагогической Литературы, 1962). 12.

Orta Çağ'da kaleme alındığı bilinen Gürcü kroniği, Gürcü halkının soyunu Nuh'un torunlarından birine kadar götürmektedir. Bu iddia her ne kadar bilimsellikten uzak duruyorsa da şu bir gerçektir ki Gürcüler bu coğrafyada çok eski tarihlerden beri varlıklarını sürdürmektedirler.

Gürcüler, buldukları coğrafi konum itibarıyla çevre kültürlerin etkisi altında kalmışlardır. Urartular ve Hititlerin ardından milattan önce 600'lü yıllarda Medlerin kontrolüne giren Gürcü kabileleri, 550'lerden itibaren Pers İmparatorluğu yönetimi tarafından idare edilmiştir. Takip eden süreçte Gürcüler, Büyük İskender'in bölgeyi fethetmesi ile Yunanlıların, ardından Romalıların, ilerleyen tarihlerde ise Arapların ve Türklerin yönetimi altında kalmışlardır. Bu durum Gürcü toplumunun sosyo-kültürel ve dinî yapısında da değişim ve etkileşime yol açmıştır. Özellikle politeist bir dinî yapının söz konusu olduğu milattan önceki tarihlerde şekillenen tanrılar panteonunda yer alan birden fazla tanrısal varlığın, çevre kültürlerin etkisi altında şekillendiği görülmektedir. Tarih öncesi Gürcü toplumunun manevi kültürünün önemli bir unsurunu, inandıkları ve tazimde buldukları tanrılar panteonu oluşturmuştur. Gürcü kroniklerinden elde edilen bilgilere göre söz konusu tanrılar panteonunda bulunan tanrısal varlıklar çeşitli dönemlerde değişikliğe uğramıştır. Bu durum ise yukarıda değinildiği üzere Gürcü toplumunun tarihsel süreçte maruz kaldığı çevre kültürlerin etkisi ile açıklanmaktadır. Dolayısıyla Gürcü tanrılar panteonu içerisinde yer alan antropomorfik, zoomorfik ve astral tanrısal figürlerin isim ve fonksiyonları dönem dönem değişiklik gösterebilmektedir. Bu tanrısal varlıklar, Gürcü kabilelerin yaratıcısı; ailenin, köyün, toplumlumun vb. dinî ve sosyal yaşamı düzenleyici varlıklar olarak kabul edilmişlerdir. Gürcü tanrılar panteonunda yer alan tanrısal varlıkların her birinin ay takvimine göre haftanın bir gününe tekabül etmesi, tanrılara olan inancın sosyal yaşamdaki etkisini açıkça göstermektedir. Gürcüler haftanın her bir gününü bir tanrıya atfetmiş ve haftanın o gününü ilgili tanrısal varlığa yakarmakla geçirmişlerdir.

Kadim Gürcü tanrıları ve inançları konusunun 1900'lu yılların başlarından itibaren akademik çevrelerin gündemine geldiği lakin bu hususta ciddi akademik çalışmaların ise Sovyetler döneminde yapıldığı görülmektedir. Bu çerçevede birden çok çalışmanın yapıldığı ve yine çeşitli teorilerin ileri sürüldüğü bilinmektedir. Bu hususta başta Vera Bardavelidze, N. Marr, İ. A. Javakhishvili, Kevin Tuite ve Nino Abaklya gibi araştırmacıların çalışmalarını örnek göstermek mümkündür. Ülkemizde ise ne yazık ki Sami Kılıç'ın "Gürcülerin Dinî Tarihçesi" başlıklı bir makalesi dışında herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Analitik ve kısmen de deskriptif yöntem ile ele aldığımız bu çalışmamızın, mevcut boşluğu az da olsa kapatacağına ve dinler tarihi alanına katkı sunacağına inanmaktayız.

Tarihsel Süreç

Orta Çağ Gürcistan tarihinin başlıca kaynağı konumunda olan Kartlis Tshovreba² (14. yy. ქართლის ცხოვრება) adlı vakayinamede yer alan bilgilere göre bugünkü Gürcü ve Ermenilerin öncülleri olan Kartvelliler, Megreller ve Kafkasyalıların “Targamos” adında bir babaları vardı. Targamos, Nuh’un oğlu Yafet’in torunu olan Tarş’ın oğluydu. Anlatıya göre dillerin farklılaşmasından sonra, Targamos kabilesiyle birlikte diğer insanlardan irak bir yer olan Alagöz (Aragat) ve Ağrı Dağlarının arasına yerleşti. Targamos burada altı yüz yıl yaşamış ve bu zaman zarfında topraklarını Karadeniz’den Hazar Denizi’ne kadar genişletmişti.³ Vakayinamede Targamos’un sekiz oğlu olduğu ve ülkesini bu sekiz oğlu arasında pay ettiği görülmektedir. Kartlos adlı oğluna ki günümüz Gürcülerinin atası sayılmaktadır, şimdiki Gürcistan’ın bulunduğu toprakların verildiği belirtilmektedir. Kartlos, önce Aragvi’nin Kura Nehri ile birleştiği yere gelerek dağın eteklerine yerleşmiş ve burayı kendisine yurt edinmiştir. Kartlos’a nispetle Kartli Dağı olarak isimlendirilecek olan bu dağ, daha sonraları Gürcü Kralı I. Farnavaz’ın (ö. MÖ. 234) buraya dikeceği Armazi adındaki bir put sebebiyle Armaz Dağı olarak anılacaktır. Vakayinamede Kartlos’un beş oğlunun olduğundan ve bunların arasında Mtshetos’un kahramanlığı ile kardeşleri arasında öne çıktığından söz edilmektedir. Dolayısıyla Mtshetos, diğer dört kardeşini de kendine itaat ettirerek hükümdarlığını sürdürmüştür.⁴ Mtshetos’un ölümüyle birlikte ülkede kargaşa ve taht kavgalarının çıktığını belirten vakayiname, bu sürecin sonucunda yaratıcı tanrılarını unutan halkın güneşe, aya ve yıldızlara tapınmaya ve ataları Kartlos’un üzerine (atalar kültü) yemin etmeye başladıklarını aktarmaktadır. Kroniğin verdiği bilgilerden bu bozulma ve iç kavgaların neticesinde bölgenin sıkça istilaya uğradığı anlaşılmaktadır. Büyük İskender bölgeyi istila etmeden önce Gürcistan ve Güney Kafkasya toprakları Medlerin (The Medes) etkisi altındaydı. Medlerin milattan önce 550’lerde Pers kralı Cyrus’un döneminde Pers İmparatorluğu ile birleşmesinden sonra Gürcü toprakları da Pers yönetimi altına girmiş oldu.⁵

² “Kartlis Tshovreba” kroniği sadece Gürcülerin değil aynı zamanda başka birçok ülkenin ve halkların (Azerbaycanlılar, Ermeniler, Osetyalılar, Lezginler, Türkler, Yunanlılar, Romalılar, Persler, Araplar ve Dağıstan) geçmişi hakkında değerli bilgiler içermesi bakımından önem arz etmektedir. Eser, Gürcü Kralı VI. Kartli Vakhtang’ın (1675-1737) özel çabaları sonucunda şimdiki hâliyle günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Ронин Метревели, *Картлис Цховреба*, (История Грузии), Издательство Артануджи, Тбилиси, 2008, с. 6.

³ *The Georgian Chronicle*, trans. Robert Bedrosian (New Jersey: Long Branch, 1991). <https://archive.org/details/GeorgianChronicle/mode/2up> (08.12.2021). Chapter I.

⁴ Ронин Метревели, “Картлис Цховреба” *История Грузии*, (Издательство Артануджи, Тбилиси, 2008). 13-15.

⁵ Заза Чапичадзе, *История Грузии*, Тбилиси, 2016, с. 33.

Büyük İskender bölgeyi kontrol altına aldıktan sonra Gürcü topraklarını yönetmesi için bir aristokrat olan Makedonyalı Azon'u vali olarak tayin etmiştir. Vakayinameye göre İskender, Azon'dan güneş, ay ve beş yıldız onurlandırmasını ve göğün ve yerin yaratıcısı olan görünmeyen bir tanrıya hizmet etmesini emrederek bu inanç sisteminin tüm ülkede yasallaştırılmasını istemiştir. Azon, çok geçmeden İskender'in talimatları doğrultusunda gümüşten iki put yapmış ve birine Gats değerine ise Gayim adını vererek bu putlara ibadeti yasallaştırmıştır.⁶ Böyle bir ortamda Gürcülerin atalarından olan Uplos'un soyundan ve Mtshetos'un oğlu I. Farnavaz'ın⁷ ortaya çıktığını, komşu krallıklarla iş birliği yapmak suretiyle Azon'u yenip İbery'a'nın kralı olduğunu görmekteyiz.⁸ Dolayısıyla Gürcülerin bölgenin hâkimi hâline gelme süreci ilk İbery'a (Gürcistan) kralı olarak da kabul edilen I. Farnavaz döneminde gerçekleşmiştir. I. Farnavaz'ın bölgede yükselişi ve bir İber monarşisini tesisi, Büyük İskender'in, Pers Ahameniş İmparatorluğu üzerindeki zaferiyle doğrudan bağlantılıdır. Zira I. Farnavaz'ın monarşisi, Seleukos İmparatorluğu'nun (MÖ. 323- MÖ. 63) egemenliği altında uzun yıllar varlık göstermiştir. I. Farnavaz'ı Gürcü tarihinde önemli kılan hususlardan bir diğeri ise Gürcü tanrılar panteonunda hayata geçirmiş olduğu yeniliklerdir. Farnavaz, MÖ. 3. yüzyılda Gürcü tanrılar panteonunun başına yüce tanrı olarak kabul edilen ay tanrısı Gmert'i'nin yerine Armazi'yi getirmek suretiyle onu tüm Gürcülerin baş tanrısı seviyesine yükseltmiştir. Bu tarihten itibaren Gürcülerin yüce tanrısı Armazi olacaktır. Bu reform daha önce karmaşaya neden olan diğer baş tanrılarının bir panteonda Armazi'nin altında toplanmasına olanak sağladığından siyasi olarak da tüm ülkenin tek bir krallık altında birleşmesi davasına hizmet etmiştir. I. Farnavaz'ın baş tanrı konumuna getirdiği Armazi'nin kökeni ile ilgili farklı teoriler söz konusudur. Bir varsayıma göre bu isim, Mecusiliğin iyilik tanrısı Ahura Mazda'dan türetilmiştir.⁹ Gürcistan topraklarının uzun yıllar boyunca Ahameniş İmparatorluğunun nüfuz alanı altında bulunmasının bu etkileşime katkı

⁶ *The Georgian Chronicle, Concise History of the Georgians, Chapter 3.*

⁷ Kroniğe göre Farnavaz, İskender'in bölgeyi istilası sırasında öldürülen İranlı Samaros'un kız kardeşinin oğluydu. Farnavaz'ın annesi onu Azon'dan korumak için Pers diyarına, dayılarının yanına götürmek ister. Ancak Farnavaz, ülkesini bırakmak istemez. Bir gece rüyasında pencereden içeri sızan bir güneş ışınının beline dolandığını ve onu kapıya doğru çektiğini görür. Kapıya çıktığında ise güneşle karşılaşır. Uyanır ve gördüklerine bir anlam veremez. Aynı gün tek başına avlanmaya gider. Tiflis dolaylarında bir geyik avlar ancak geyik bir kaya çukuruna düşer. Avını çukurdan çıkarmaya çalışırken akşam olur. Bu kayalıklar arasında geceleyen Farnavaz, altın ve gümüşle dolu bir mağara keşfeder. On beş gün boyunca hazinneyi mağaradan taşıyarak farklı yerlerde muhafaza eder. Daha sonra bu hazinenin gücünü kullanıp komşu derebeylerle iş birliğine giderek Azon'a savaş açar ve onu yenerek Gürcü Kralı olmaya hak kazanır. *The Georgian Chronicle, Chapter 3.*

⁸ Метревели, *Картлис Цховреба, (История Грузии)*, 23.

⁹ Николай Яковлевич Марр, "Боги языческих грузии по древно-грузинских источникам", *типография имперской академии наук, Санкт-Петербург, 1902, с. 4.*

sunduğu varsayılmaktadır. Ancak Gürcü tarihçi Giorgi Melikishvili (ö. 2002), Kartuli (İber) krallığının (Doğu Gürcistan) tanrılar panteonunun başına getirilen bu putun adının büyük olasılıkla Hitit *ay* tanrısı Arma'ya¹⁰ kadar uzandığını ileri sürmektedir. Gürcü geleneğinde bu put, bakır zırhlı, elinde kılıç ve başında altın bir miğfer ile savaş tanrısı olarak tasvir edilmiştir.¹¹ Netice itibarıyla I. Farnavaz ile birlikte Gürcü tanrılar panteonunun tepesine yerleştirilen Armazi, yerli bir tanrı olmaktan daha ziyade çevre kültürlerin etkisi altında şekillenmiş bir Ay tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıda üzerinde duracağımız Gürcü tanrılar panteonunun tepesinde yer alan ancak I. Farnavaz ile birlikte yerini Armazi'ye kaptıran Morige Gmertî'nin tüm özellikleri Armazi'ye tevdi edilmiştir. Dolayısıyla bir Ay tanrısı olan Armazi'nin kutsal hayvanı da doğal olarak boğa olmuştur. Gürcü toplumunda Ay tanrısının kutsal hayvanı olarak kabul edilen boğa heykellerine bu coğrafyada milattan önce varlık gösteren kadim Kolhis¹² sikkelerinde rastlamak mümkündür. I. Farnavaz, Kartulos yani Gürcü soyundan gelen bir kral olarak yönetimi süresince bütün ülkede Gürcücenin hâkim olması için yoğun çaba sarfetmiştir. Öldüğünde Oğlu I. Sayurmak (MÖ. 234-159) tahta geçmiş ve Farnavaz, Armazi putunun yanına defnedilmiştir.¹³ I. Sayurmak döneminde de Armazi saygı görmüş ve zamanla bu alan adeta Gürcülerin kutsal mekânına dönüşmüştür. Kral I. Arşak (MÖ. 90-78) zamanında Armazi'nin etrafı duvarlarla çevrilerek daha da cazip bir mekân hâline getirilmiştir.¹⁴

I. Farnavaz'ın çeşitli kültürlerden etkilenerek oluşturduğu tanrılar panteonu, milattan sonra 4. yüzyıla, yani bölgede Hıristiyanlığın resmî olarak kabul edilmesine kadar varlığını korumuştur. Dahası Güneş ve Ay tanrılarına yönelik inanış Gürcistan'ın bazı kırsal kesimlerinde günümüze değin varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Hıristiyanlığın ortaya çıkması ve Kafkasya'ya kadar ulaşması ile birlikte Gürcü toplumu arasında bu yeni din yaygınlık kazanmaya başlamış ve Gürcü inanışında yer alan mitler Hıristiyan düşüncesinin etkisi altında kalmıştır. Hıristiyanlıkla uzun süreli

¹⁰ Michael Jordan, "Armaz", *Encyclopedia of Gods, Over 2,500 Deities of the World* (New York, 1993). 25.

¹¹ E.M. Мелетинский, *Мифологический словарь, Советская энциклопедия*, (Москва: 1990). 672.

¹² Kolhis Krallığı Karadeniz'in doğu kıyılarında, bugünkü Gürcistan'ın batısında kurulmuş Antik Çağ krallığıdır. Doğu Karadeniz'de Kolha isimli bir ülkenin varlığından söz eden en eski yazılı belge, MÖ. 764 yılında Urartu kralı olan, II. Sarduri'nin dönemine ait bir kitabedir. Bu kitabede, kral II. Sarduri'nin seferleri anlatılırken, kuzeydeki "Kulha" isimli bir ülkeden ve "Kulha" halkından bahsedilir. Ahmet M. Zehiroğlu, *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz* (İstanbul, 1999). 3.

¹³ *The Georgian Chronicle*, Chapter, 3.

¹⁴ Марр, "Боги языческих грузии по древно-грузинских источникам", 7.

temasının neticesinde Gürcü kadim inancında yer alan birçok tanrısal varlık Hıristiyanlaştırılmıştır. Öyle ki tıpkı Avrupa'nın bazı bölgelerinde olduğu gibi, eski pagan tanrı kültürleri, aziz kültürleri şeklinde yeniden kurgulanmıştır. Örneğin aşağıda detaylı bilgi vereceğimiz Gürcü panteonundaki başlıca figürler arasında yer alan vahşi yaşamın koruyucusu ve bir avcı tanrı olan Dalı'nın yerini, Gürcü dinsel geleneğinde önemli bir yeri olan Aziz George almıştır. Yine önemli kadın figürler arasında yer alan doğurganlık tanrısı ve hastalıkların şifacısı Lamaria ise Azize Meryem şeklinde kendine yer edinmiştir.¹⁵ Ancak Gürcülerin tümü kısa sürede Hıristiyanlığı benimsememişlerdir. Özellikle dağlık alanlarda yaşayan Gürcüler yüzyıllar boyunca eski pagan inançlarını yaşatmaya devam etmişlerdir.

Gürcü Mitolojisi

Gürcü kozmogoni, teogoni ve antropogoni mitlerinin Kolhis¹⁶ ve daha sonra kurulan İberia Krallıkları döneminde ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Yine Gürcü mitolojisinin şekillenmesinde Hitit, Urartu ve Hurriler gibi kadim Anadolu uygarlıklarının etkisinin olduğu söylenebilir. Daha sonraları ise Yunanlıların ve Perslerin kültür ve dinî inanışlarının bölgedeki tanrılar panteonunun şekillenmesinde önemli rol oynadığı görülmektedir. Hıristiyanlık öncesi var olan Gürcü mit ve efsaneleri, Gürcülerin Hıristiyanlaştırılmasından sonra Hıristiyan motiflerine bürünerek halk hikâyeleri şeklinde varlığını sürdürmüştür. Gürcistan'ın tamamen Hıristiyanlaştırılması süreci oldukça uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır.¹⁷ Özellikle dağlık bölgelerde yaşayan Gürcüler arasında Hıristiyanlık 18. yüzyılın sonlarına doğru kendine yer edinebilmiştir. Bu da Hıristiyanlık öncesi mit ve efsanelerin şifahen de olsa günümüze değin ulaşmasına olanak sağlamıştır.

Gürcü Yaratılış Miti

Diğer tüm mitolojik anlatılarda olduğu gibi Gürcü yaratılış mitinde de hiçbir varlığın olmadığı bir ortamda sadece yaratıcı tanrının varlığı söz konusudur. Başlangıçta sadece *Morige Gmerti* ve onun kız kardeşi vardır. Kız kardeşi, Gmerti'yi üzme suretiyle bir anlamda yaratılış sürecini de tetiklemiş olur. Oldukça mutsuz olan Gmerti kız kardeşini lanetler. Bu lanet sonucunda kız kardeş bir şeytana dönüşür. O, Gmerti'nin yarattığı her varlığa karşılık yeni bir yaratık var eder ve ona muhalefet etmeye başlar.

¹⁵ Kevin Tuite, *Violet on the Mountain: An Anthology of Georgian Folk Poetry* (Tbilisi: Amirani, 2005), 14.

¹⁶ Doğu Karadeniz'de Kolhis isimli bir krallığın mevcudiyetinden bahseden ilk yazılı belge MÖ. 764 yılında Urartu dönemine ait bir kitabedir. Ahmet M. Zehiroğlu, *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz* (İstanbul: 1999), s. 3.

¹⁷ Грузинская мифология, https://hmong.ru/wiki/Georgian_paganism (11.11.2021).

Gmertî'nin yarattığı her iyi şeye karşılık olarak, İblise dönüşen -ki burada kötülüğün kaynağı olarak ön plana çıkmaktadır- kız kardeş, onu bozmak ve ona karşı çıkmak için tersini yaratır. Burada dikkati celp eden nokta ise erkeğin yani "Âdem'in" iyilik tanrısı Gmertî tarafından, kadının yani "Havva'nın" ise İblis yani kötülük tanrısı kız kardeş tarafından yaratılıyor olması hususudur. Bu sebeple Gürcü yaratılış mitinde kadınlar küçük iblisler olarak tanımlanmaktadır.¹⁸ Bu yaratılış mitinde düalist unsurlarla birlikte Eski Ahit'te yer alan tanrı ve şeytan ikilemesinin izdüşümlerini de müşahade etmek mümkündür. Esasında Gürcü yaratılış miti her ne kadar başlangıçta hiçbir şeyin olmadığını söylese de yaratıcı tanrıyla birlikte kız kardeşin varlığı da söz konusudur. Bu durum kötülüğün kaynağının ezelden beri varlığını izah eder mahiyettedir. Çünkü Gürcü yaratılış miti Gmertî'nin kız kardeşinin yaratılmasından söz etmez. O ezelden beri Gmertî ile birlikte idi ve varlığını anlam bulmasında kilit rol oynayacaktır.

Gürcü kozmogoni mitinde yer alan kozmolojik sembollerden biri de hayat ağacıdır. Esasında ağaç, en yaygın mitolojik sembol olma özelliği ile tüm dünya genelinde kendine yer edinmiş durumdadır. Bu türden mitlerde genellikle kozmik ağaç (arbor mundi) evrenin merkezinde (axis mundi) bulunan; göğü, yeri ve yeraltı âlemini (cehennemi) birbirine bağlayan temel unsur konumundadır.¹⁹ Gürcü kozmogoni mitinde *Skneli* olarak tabir edilen bu üç katmanlı evren mitine göre yukarı katmanda tanrılar yaşamaktadır. Orta katmanda ise ölümlülerin yani insanların ve diğer canlıların ikamet ettiği dünya bulunmaktadır. Aşağı katmanda ise iblislerin ve kötü varlıkların bulunduğu karanlık dünya yer almaktadır. Görüldüğü üzere hem kozmogoni hem de antropogoni mitleri, başta Yunan mitlerinden ve özellikle kötülük ve iyilik tanrıları olması nedeniyle Mecusi düalizminden oldukça etkilenmiştir. Ayrıca kadının iblisle özdeşleştirilip kötülüğe matuf kılınması bir anlamda Eski Ahit'te yer alan Âdem ve Havva kıssasını²⁰ anımsatır mahiyettedir.

Gürcü Tanrılar Panteonu

Diğer birçok zengin ve kadim geleneğe olduğu gibi Gürcü tanrısal varlıkları ile ilgili anlatılarda da binlerce yıldır etkileşim içerisinde olduğu birçok kültürün ve inanç sistemlerinin izlerini görmek mümkündür. Her ne kadar Gürcü kadim inançlarının temelleri, Hititlerden sonra ortaya çıkan Kolhis ve İbery Krallıklarının kurulmasıyla meydana gelen Kartvel (Gürcü) halklarının yerli mitolojilerine dayandırılıyorsa da esasında proto-Kartvellilerin dinî düşüncesinin Hitit ve Urartu inançlarıyla temas

¹⁸ Грузинская мифология, https://hmong.ru/wiki/Georgian_paganism (11.11.2021).

¹⁹ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev, Lale Arslan, 2. Baskı, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2009). 296.

²⁰ Tekvin, 2:4-3:24.

sonucunda şekillendiği görülmektedir. Gürcü tanrılar panteonu ile ilgili ilk elden bilgilere 12-10. yüzyıllarda kaleme alınan “Gürcistan’ın Müracaatı” ve “Azize Nina’nın²¹ Hayatı” adlı vakayinamelerde rastlamak mümkündür. *Azize Nina’nın Hayatı* vakayinamesine göre Gürcülerin dört tanrısı söz konusu iken, Gürcistan’ın Müracaatı başlıklı vakayinamede bu sayı altı olarak belirtilmiştir.²²

Üstün Varlık İnancı: Morige Gmerti ve Sameuli Kültü

Gürcü toplumunun kadim inancında diğer toplumlarda olduğu üzere doğa güçlerinin tanrılaştırılması olgusu ile karşılaşmaktadır. Bu çerçevede her Gürcü kabile veya klanın dağlar, vadiler, nehirler ve diğer tabiat varlıklarına yönelik kendilerine özgü birer tanrılar edindikleri bilinmektedir. Ancak yaygın halk efsaneleri ve zengin kültürel materyaller incelendiğinde, Gürcülerin ortak büyük tanrı ve tanrıçalara sahip oldukları görülmektedir. Bu nedenle, örneğin erken dönem Gürcülerin ortak tapındıkları tanrılar olarak karşımıza gök cisimleri ay, güneş ve yıldızlar çıkmaktadır.²³ Tüm politeist inançlarda olduğu gibi Gürcü Panteonunda yer alan tüm tanrılar son derece gelişmiş bir metamorfoz yeteneğine sahip, antropomorfik özellikli tanrılardan oluşmaktadır.²⁴ Panteonda çeşitli makamlara sahip olan bu tanrısal varlıkların konumlarında zaman içerisinde farklılıklar meydana gelmiştir. Gürcü tanrılar panteonunun üst basamaklarına büyük tanrı üçlüsü (sameuli) yerleştirilirken aşağıya doğru uzun bir hiyerarşik merdiven oluşturulmuş ve yerel tanrılar kıdem ilkesine göre bu panteon içerisinde kendilerine yer edinmiştir. Gürcistan’ın dağlık bölgelerinde yaşayan Gürcülerin inancında iki çeşit tanrının varlığından söz edilebilir. Bunlardan ilki büyük veya kıdemli tanrılardan oluşurken diğeri yerel veya bölgesel birtakım tanrısal varlıkları kapsamaktadır. Büyük veya kıdemli tanrılar Morige Gmerti, tanrıça Mze veya Mze-kali ve Kviria idi. Bu üçlü tanrı sistemi Gürcü tanrılar panteonunda ilk sıraları işgal etmektedir. Bu üçlü sistemin tepesindeki tanrısal figür ise evrenin yaratıcısı ve koruyucusu olarak inanılan yüce tanrı Morige Gmerti’dir. İkincil tanrılar ise Gürcü kabileleri arasında daha çok yerel bir statüye sahiptirler. Şöyle ki bazılarında toplumsal grupların hamisi olarak, bazılarında da bölgesel-etnik grupların koruyucu

²¹ Gürcistan’ın aydınlatıcısı, Havarilere eşdeğer azize Nina, yaklaşık 280 yılı civarında, Kapadokya’nın Kolastra şehrinde doğmuştur. Babası Zebulun, Hristiyanlarca şehit sayılan George’un akrabasıydı. Annesi Susanna ise Kudüs Patriği’nin kız kardeşi idi. 314 yılında Gürcistan’a gelerek burada Hıristiyanlığı yaymaya başlamıştır, Сборник, Святая равноапостольная Нина, просветительница Грузии, (Москва: Сибирская Благозвонница 2009). 4.

²² Марр, “Боги языческих грузин по древне-грузинским источникам”, 7.

²³ Вера Бардавелидзе, *Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен* (Тбилиси: II издание, Caucasian House, 2006). 26.

²⁴ Бардавелидзе, *Древнейшие религиозные верования*, 28-29.

tanrılarını olarak tapınılıyordu. Ancak bu yerel tanrılar da Gürcü inancına göre Gmerti'nin çocukları (Gvtışvilebi) konumunda idiler.²⁵ Yüce tanrı ile yerel tanrılar arasında bir nevi kan bağı ve akrabalık ilişkisinin varlığını görmek mümkündür.

Morige Gmerti: Gürcü mitolojisinde gökyüzünün yüce tanrısı, tanrıların babası, evrenin efendisi, dünyanın büyük yaratıcısı (demiurge) ve dünya düzeninin yöneticisi olarak inanılan bir tanrıdır. Ay²⁶ tanrısı olarak sembolize edilen Gmerti, Gürcü inancına göre dünyayı yaratmış, onu bakır bir gökyüzüyle kaplamış, onu güneş tanrıçası Mze-kali'nin ışığıyla aydınlatmış, daha sonra da insanı ve tüm canlıları var etmiştir. Yine inancıya göre geri kalan tüm tanrısal varlıkları da o yaratmıştır. Gmerti'nin göğün yedinci katında, cennette altın bir tahtta oturduğuna inanılır. O, evreni ve insanları kontrol etmekte, işlerini ise oğulları (ikincil tanrısal varlıklar) aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Gmerti, gök gürültüsünün efendisi ve aynı zamanda adalet tanrısıdır. Gürcü halk efsanelerinde altın dudaklı, korkunç görünlü ve parlayan gözlü bir tanrı olarak tasvir edilmektedir. Hıristiyanlığın kabul edilmesi ile birlikte Gmerti'nin yerini, İncillerde bahsi geçen Baba Tanrı almıştır.²⁷ İnancıya göre, gökte yaşayan Morige Gmerti asla yeryüzüne inmemiştir. Bu nedenle Doğu Gürcü toplumunda Gmerti ile ilgili herhangi bir kült merkezine rastlamak mümkün değildir. Gürcü halk inancıya göre panteonun tepesinde "Gmerti'nin Kapısı" olarak bilinen ve göğe açılan bir kapı vardır. Yine inancıya göre periyodik zaman dilimlerinde panteonda yer alan tanrılar bu kapı ardında toplanmaktadırlar. Bazı zamanlarda Gmerti'nin onayı ile oraya Kaji²⁸ olarak adlandırılan kötü ruhlar da çıkabilmektedir.²⁹ Esasında tüm diğer kadim toplumların inançlarında olduğu üzere Gürcü tanrılar panteonunun tepesinde bulunan Gmerti de tek ve yüce tanrı konumundadır. Bu, W. Schmidt'in ilkel monoteizm³⁰ doktrininde ileri sürdüğü üzere politeizmden önce ilkel toplumlarda var olan tek tanrı inancı

²⁵ Бардавелидзе, *Древнейшие религиозные верования*, 23-24.

²⁶ Ay tanrılarının gök tanrılarının yerine geçmesi ya da ayla ilgili öğelerin başlangıçtaki tanrı figürüyle kaynaşması dinler tarihinde sık sık görülen bir gelişmedir. Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 87.

²⁷ E. M. Мелетинский, *Мифологический словарь "Советская энциклопедия"*, (Москва: 1990). 156.

²⁸ Şeytani varlıklar olarak algılanan kajiler, Gürcü alt mitolojisinde yer alan ruhlar; itici bir görünüme sahip antropomorfik yaratıklar olarak bilinir. Kajiler, gündüze geceye ve geceye gündüze çevirebilir, deniz fırtınalarına neden olabilir, gemileri batırır, su yüzeyinde serbestçe hareket eder ve aniden gözden kaybolma yetilerine sahiptirler. Genellikle sihir kullanarak insanlara zarar verdiklerine inanılan yaratıklar olarak tasvir edilmektedir. Bu şeytani varlıkların karada yaşayanlarının insanlara kötülük yaptıklarına, nehir veya göl kajilerinin ise insanlara karşı iyi davrandıklarına inanılır. Чачава, *Мифологический словарь*, каджи, 265.

²⁹ Бардавелидзе, *Древнейшие религиозные верования*, 28.

³⁰ Kürşat Demirci, *Dinler Tarihinin Meseleleri*, 4. Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021). 78.

düşüncesini olumlar mahiyettedir. Lakin görünen o ki zaman içerisinde yüce tanrının birtakım fonksiyonları sonradan oluşturulan çeşitli tanrısal varlıklara tevdi edilmiştir.

Gürcü tanrılar panteonunun tepesini işkâl eden Gmertî'nin yeryüzündeki kutsal hayvanı boğadır. Bilindiği üzere Boğa imgelerinin, bütün antik Yakındoğu dinlerinde çok önemli bir yer tutan fırtına tanrısıyla ilişkili bir tapım olarak önemli rolleri vardı.³¹ Özellikle boğa ve yıldırım, gök tanrılarının simgeleri konumundadır ve güç, tüm kadim Doğu kültürlerinde özellikle boğayla simgelenmektedir.³² Boğanın boynuzları, en eski zamanlardan beri, hilale benzetilmiş ve ayla ilişkilendirilmiştir. Neolitik çağdan beri sığır ya da boğa biçimli putlar, genelde Ulu Ana tapımıyla (ay tapımı) ilgili iken³³ Gürcü inancında bu durum tersi ile karşılaşılmaktadır. Nitekim Gücülerde ay eril güneş ise dişil bir tanrısal varlık olarak kabul edilmektedir.³⁴

Mze-kali: Mze (güneş)-kali (bakire), Gürcü inancında Gmertî'nin kızı ve güneş *tanrıçası* olarak saygı görmüştür. Mze-kali genellikle Dobilni³⁵ denilen ruhların kendisine eşlik ettiği bir tanrıça olarak tasvir edilir. İnanişâ göre Mze-kalinin yardımcıları olan bu sayısız ruhsal varlıklar, genellikle kadın ve çocuk suretinde tezahür ederler. Yine bu ruhani varlıkların güneş tanrıçasının ışınlarına eşlik ettiklerine inanılır. Tarımla, "berekete" ilişkilendirilen Mze-kali, inanişâ göre havayı ve bulutları hükmetme sanatıyla donatılmıştır. Dolayısıyla tarımsal ürünlerin akıbeti Mze-kali'nin merhametine kalmaktadır. Gürcistan'ın dağlık kesiminde yaşayanlar arasında yaygın olan bir inanişâ göre, eğer Mze-kali insanlara kızgın değilse, hava ılıman, hasat bol olacaktır. Aksine, eğer kızgın ise o hâlde hava kötü ve tüm hasat yok olacaktır. Ancak şunu da belirtelim ki Gürcü inanişâna göre Mze-kali mevsimler ve hasat ile ilgili uygulamalarında baş tanrı Gmertî'nin onayını almakla yükümlüdür. Bu inanişâ rağmen bereket ve bolluk için Mze-kali'ye yakarıldığı, sunaklar inşa edildiği ve sunular yapıldığı bilinmektedir.³⁶ Esasında Mze-kali'nin bir tanrısal varlıktan daha ziyade fonksiyon itibarıyla tanrının emirlerini yerine getiren bir "melek" kategorisinde bulunduğu, lakin Gürcü geleneğinde ona ayrı bir tanrısal varlık olarak tazim edildiğini söylemek mümkündür.

³¹ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Bertkay (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012). 64.

³² Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 105.

³³ Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 108.

³⁴ Бардавелидзе, *Древнейшие религиозные верования*, 156.

³⁵ Gürcü mitolojisinde (Doğu Gürcistan'ın dağlıları arasında), tanrıların yardımcıları olarak inanılan ruhlar. Genellikle kadın veya çocuk suretine bürünebildiklerine ve yine sadece kadın ve çocuklara zarar verebildiklerine inanılmıştır. E. M. Мелетинский, *Мифологический словарь (Советская энциклопедия)*, 1990). 672. <http://myths.kulichki.net/enc/item/f00/s12/a001226.shtml> (02.12.2021).

³⁶ Бардавелидзе, *Древнейшие религиозные верования*, 30-34.

Kviria: Gürcü mitolojisinde tanrılar panteonunun başında yer alan üçlünün üçüncüsüdür. Astral bir tanrı olan Kviria ile ilgili çok fazla bilgi mevcut değildir. Yine de halk hikâyeleri ve günümüzde hâlen uygulanan birtakım kutlamalar Kviria hakkında bazı bilgiler edinmemize fırsat vermektedir. Kviria, Mze-kali gibi yaşlı ve güçlü bir tanrı olmasına rağmen Morige Gmerti'ye yani baş tanrıya tâbidir. Gürcü halk inancında ondan "Büyük Kviria" olarak söz edilmesi, onun gücünü ve dahi kıdemini açıkça ortaya koymaktadır. Esasında Gürcü tanrılar panteonunda üçüncü sırada olsa da dinsel metinlerde Morige Gmerti'nin yanında Mze-kali'ye nispeten Kviria'dan çok daha fazla söz edildiği görülmektedir. Bu da Kviria'nın Gmerti'ye daha yakın ve bir manada onun gücünü temsil etme özelliğine sahip olduğunu göstermektedir. Zira bir Gürcü ilahisinde Kviria'dan Gmerti'nin gücü olarak bahsedilmesi bu kanıyı desteklemektedir.³⁷

Gürcistan'ın dağlık bölgelerinde yaşayan halk arasında bahar aylarında gerçekleştirilen festivaller Kviria'ya adanmıştır. Onların inanışlarına göre Kviria, yerel bir tanrısal varlık olup yüce tanrı Morige Gmerti ile insanlar arasında bir aracı konumundadır. Dağlık bölgelerde Kviria'nın onuruna kurbanlar ve kült şöenleri düzenlenir, şenlikler sırasında yeşil dallardan kulübeler yapılırdı. Batı Gürcistan dağlılarına göre Kviria, doğa güçlerinin erkek tanrısıdır. Yine Batı Gürcistan dağlılarının ilahilerinde Kviria'dan göksel sulardan yani yağmurdan sorumlu yüce tanrı olarak söz edilmektedir. Dolayısıyla Kviria'ya atfedilen birden fazla ilahinin, genellikle kurak mevsimlerde yağmur yağması için söylendiği bilinmektedir.³⁸

Panteonda yer alan bu üçlü tanrı arasında Gmerti'nin liderliği, baş ve yüce Tanrı olmasında birleşmiştir. Bu düzen ikincil derecedeki sınırlı tanrılar (tanrısal varlıklar) arasında daha belirgindir ve daha çok Yüce Tanrı ile insanlar arasında bir aracı konumunda olduklarını da göstermektedir.

İkinci Dereceden Tanrısal Varlıklar

Gürcüler, yüce tanrı Morige Gmerti ve onun adeta sağ ve sol kolu mesabesinde olan Mze-kali ve Kviria'nın yanı sıra ikinci dereceden önemli olan bir dizi tanrı ve tanrıçaya da tazim etmişlerdir. Gürcü Panteonunda yer alan bu ikincil dereceden tanrısal varlıkların, çevre kültürlerinde yer alan tanrısal varlıkların birer izdüşümü olduğunu söylemek mümkündür. Gürcü inancında yer alan ve ikinci dereceden tanrısal varlıklardan biri de Aini ve Danin'dir.

³⁷ Бардавелидзе, *Древнейшие религиозные верования*, 35.

³⁸ Е. М. Мелетинский, *Квириа, Мифологический словарь* (Москва: Советская энциклопедия, 1990). 672. <http://myths.kulichki.net/enc/item/f00/s16/a001695.shtml> (03.12.2021).

Ainin ve Danin: Gürcü kaynaklarına göre, İberyâ'nın Gürcü kralı Farnavaz'ın oğlu I. Saurmag döneminde putları dikilen iki bereket tanrıçasıdır. Her ne kadar iki farklı tanrıça gibi görünseler de bu ikisinin esasında tek ve aynı tanrıçanın farklı dönemlerde ortaya çıkmış iki farklı ismi olduğu ileri sürülmektedir. Gürcü folklorunda bu tanrıça ile ilgili zengin materyal bulunmaktadır. İçerisinde birçok mitolojik unsur barındıran bir anlatıya göre, bir dişi tanrıça olan Ainin, bahçede yürüyen prensin önünde yazılı kâğıt şeklinde belirir ve ardından olağanüstü bir güzellikte bir kadına dönüşür. Ainin'in bitkilerdeki karşılığı dereotu ve pırasadır. Söz konusu bu efsaneye göre de prensin bahçesinde iki çeşit yeşillik, dereotu ve pırasa yetişmektedir. Anlatıya göre Prens, bu iki yeşilliğin bulunduğu tarlanın başında akşam yemeklerini yerdi.³⁹ Gürcü tarihçi Michael Tsereteli (ö. 1965), Ainin ve Danin'in köken itibarıyla Akadların İştâr'ı ve Sümerlilerin İnanna'sından esinlenilerek oluşturulduğunu ileri sürmektedir. Nitekim Mezopotamya kralları için bahçecilik kutsal bir anlam ifade etmekteydi ve İnanna/İştâr böyle bir bahçıvan krala âşık olmuş ve ona yardım etmişti.⁴⁰ Ancak Rus şarkiyatçı Viktor Romanoviç Rozen (ö.1908) Ainin'in köken itibarıyla Fars kültüründe yer alan bereket tanrıçası Anahit'ten⁴¹ türetilmiş olabileceğini söylemektedir.⁴²

Bir başka Gürcü efsanesine göre Ainin, tanrısal yetileri olan bir büyücüdür. Geyiklere hükmeder, onları dağdan indirerek sütlerini sağmak suretiyle süt banyosu yapar. Onu taklit etmeye çalışan prensin hanımlarının ise Ainin'in büyüü sonucu öldükleri belirtilir. Tüm eşleri ölen prens sonunda Ainin ile evlenme aşamasına geldiğinde kendisini domuz kanıyla boyamak suretiyle bir ölümsüzlük ritüeli gerçekleştirir. Bunu gören Ainin, "Ey güneş ana, ay baba ve ey yıldızlar, gökyüzünden altın sandalyeyi indirin." der. Gökten inen altın bir sandalyenin üzerine çıkan prens, Ainin ile evlenir.⁴³ Bu tanrıçanın yukarıda da değinildiği üzere Sümer mitolojisinde yer alan ve gökyüzünün kraliçesi ve ayın kızı olarak anılan İnanna kültürünün bir yansıması olduğu söylenebilir.

Dali veya Daala-Dael: Gürcü mitolojik şiirlerinin popüler konusunu oluşturup avcılarının tanrıçası olarak kabul edilir ve uzun altın saçlarıyla

³⁹ K. Kutateladze, "The name of deity-woman of Fertility according to Georgian epos and source", *Caucasiologic Papers*, №3 (Tbilisi: 2011). 357.

⁴⁰ Michael Tsereteli, "Asian (Asia Minor) Elements in National Georgian Paganism", *Georgika*, (London: Stephen Austin&Sons LTD, vol. 1, 1935). 55-56.

⁴¹ Ön Aşya'da birden fazla bereketle ilişkilendirilen tanrıçadan söz edilmektedir. Mezopotamya'da İştâr, Anadolu'da Ma, Çybele, İran'da Anahita ve Ken'âniler' Anat ve Yunanistan ise Afrodite, Athena; bunlara örnek verilebilir. Günay Tümer, "Bereket", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992). 487.

⁴² Март, "Боги языческих грузии по древно-грузинских источникам", 10.

⁴³ Kutateladze, "The name of deity-woman", 357.

muhteşem güzellikte bir kadın olarak tasvir edilir. İnanışa göre bir avcının başarısı, Dalı'nın ona ne kadar iyi baktığına bağlıdır. Birçok Gürcü efsanevi şiiri, avcılarının Dali tarafından baştan çıkarıldığını ve ardından kıskançlıktan ya da avcının bazı tabuları çiğnemesi sebebiyle Dali tarafından yok edildiğini anlatır.⁴⁴ Av tanrısı olduğu kadar vahşi hayvanların da hamisi olan Dali, altın renkli saçı ve parlak tenli güzel, çıplak bir kadın olarak da betimlenir. Genellikle saçlarının sarktığı ulaşılmaz kayalıklarda bulunan mağaralarda yaşadığı ve kayaların üzerinde dolaşan tırnaklı hayvanları izlediği söylenir. Yine efsaneye göre Dali, zaman zaman bir yırtıcı hayvan veya kuş kılığında tezahür edebilmektedir. Dali tarafından seçilen bir avcı, avının uğurlu geçmesi için ondan sihirli güce sahip bir hediye (kolye, yüzük, ok vb.) alır. Böyle bir kişi hem Dalı'ya olan sadakatini hem de onun hediyesini korumak zorundadır. Aksi takdirde bunları ihlal eden herkes kaçınılmaz olarak ölümle yüzleşecektir.⁴⁵

Gürcü tanrılar panteonunda daha birçok dişi tanrı figürü göze çarpmaktadır. Ancak Hıristiyanlığın Gürcistan'da kabulünden sonraki dönemlerde eski inançların yerini ataerkil bir ideoloji almıştır. Öyle ki Hıristiyanlık ile birlikte Gürcü inancında önemli yer edinen Aziz George'un, Dali ile mücadele ederek ona boyun eğdirdiğine yönelik inanışlar türetilmek suretiyle adeta onun yerine konulmuştur.⁴⁶ Dali ise Kilisenin de etkisiyle kötü bir orman ruhuna dönüşmüştür. Aziz George böylece Gürcü halkı arasında üstün bir konuma yükseltilecek at sırtında bir ejderhayı öldüren şövalye olarak tasvir edilmiştir.⁴⁷

Gürcü tanrılar panteonunda yer alan birçok tanrı veya tanrıçada olduğu üzere Dalı'nın de civar kültürlerde var olan dinsel inançlardan esinlenilerek oluşturulduğu görülmektedir. Dalı'nın Yunan mitolojisinde yer alan avcılık ve kır tanrıçası Artemis'den esinlenilerek oluşturulduğu söylenebilir. Diğer taraftan Dalı'yi Gürcü mitolojisinde önemli kılan bir diğer unsur, onun Gürcülerin efsanevi kahramanı Amirani'nin annesi olarak kabulü ile ilgilidir. Amirani, klasik Yunan titani Prometheus'u andıran bir Gürcü kültür kahramanıdır. Kendi adıyla anılan destanın kahramanı olan Amirani, bir ölümlü ile av tanrıçası Dalı'nın oğlu olan yarı tanrıdır.⁴⁸ Efsaneye göre Sulkalmakh adında bir avcı, vahşi bir geyiği kovalarken açılan bir kayalığın

⁴⁴ Tuite, *Violet on the Mountain*, 14.

⁴⁵ Елеазар М. Мелетинский, *Мифологический словарь* (Москва: Советская энциклопедия, 1990). 672.

⁴⁶ Kalandadze-Makharadze, Nino, "On One Peculiarity of Articulation in Georgian Polyphonic Singing", *The First International Symposium on Traditional Polyphony*, Tbilisi: International Research Center for Traditional Polyphony of Tbilisi State Conservatoire, (2003), 341.

⁴⁷ Tuite, *Violet on the Mountain*, 14.

⁴⁸ Бердзенишвили и Дондуа, *История Грузии I, С Древнейших Времен До -60X Годов XIX Века*, 11.

içinden bir kadın (tanrıça Dali) çıkar. Kadın avcıya bu hayvanı neden yuvasına kadar kovaladığını sorar. Adam kendisinin bir avcı olduğunu, geyiğin ise kadına ait olduğunu bilmediğinden avlamak istediğini söyler. Kadın avcıyı evine yani yaşadığı kayalıklara davet eder. Çok güzel bir kadın olduğundan avcı kadının peşine takılarak onun dediklerini yerine getirir. Dali, âşık olduğu bu avcıdan oğlu Amirani'ye hamile kalır. Hikâyenin devamında, avcının kayalıklarda yaşayan ve yabancı hayvanları yöneten Dali ile nasıl yaşadığı ve oğlu Amirani'nin doğumu anlatılır. Bu birliktelikten haberdar olan avcının karısı yaşananları hazmedemez ve uykuda iken Dali'nin altın renkli saçlarını keser. Bir efsaneye göre saçı kesilen Dali dünyayı terk etmek zorunda kalırken bir diğerine göre ise ölecektir. Dünyayı terk etmeden veya ölmeden evvel hamile olduğunu duyurur ve karnındaki bebeğin alınarak büyütülmesini ister. Böylelikle Amirani tanrıça Dali'nin rahminden zamanından önce çıkartılarak avcı Sulkalmakh ve karısı Darejan'ın iki oğlu ile birlikte büyütülür. Efsaneye göre oldukça kuvvetli olan Amirani, kötü/şeytani güçlerle savaşır ve onları alt eder. Bir noktadan sonra Amirani insanlığı temsilen tanrılara karşı savaş açar ve bundan dolayı da çeşitli cezalara çarptırılır. Tıpkı Prometheus efsanesinde olduğu gibi kayalıklarda zincire vurulur ve her gün bir kartal gelerek karaciğerini yer ama Amirani her gece kendini iyileştirmeyi başarır.⁴⁹ Bu efsanede yer alan bilgilerden de anlaşılacağı üzere Gürcü mitolojisinde eski Yunan mitlerinin izlerine önemli ölçüde rastlamak mümkündür.

Dali'nin Gürcü halk efsaneleri arasında birden fazla hikâyesinin olduğunu görmek mümkündür. Bunlar Gürcü toplumunda yukarıda anlatılan şekliyle yaygın olmakla beraber, Dali'nin zaman zaman küçük bebekleri beşiklerinden alarak yerine başka bebek bıraktığı yönündeki inanışlara kadar geniş yelpazede kendisine yer edinmektedir.⁵⁰

Gatsi ve Gaim: Orta Çağ Gürcü vakayinamelerine göre Hıristiyanlığın İberia topraklarında yayılmasından önce Gürcü (Doğu Gürcistan) halkının tapındığı tanrılar arasındadırlar. Gatsi'nin altın, Gaim'in ise gümüş putunun, Gürcü tanrılar panteonunda Armazi ve diğer tanrı putlarının yanına dikildiği nakledilmektedir.⁵¹ Şarkiyatçı Marr, bir tanrısal figür olarak Ga'nın Aramice ve Süryanice yazıtlarda yer aldığını ve muhtemelen buradan da Gürcü kültürüne nüfuz ettiğini varsaymaktadır. Marr bu kanıya *Azize Nina'nın Hayatı* vakayinamesini kaleme alan yazarın Süryaniceye hâkim olmasından varmaktadır. *Gürcistan'ın Müracaatı* vakayinamesinde yer alan bilgilere göre

⁴⁹ Elene Virsaladze, *Georgian Hunting Myths and Poetry*, trans. D.G. Hunt (Georgian National Academy of Sciences, 2017), 84.

⁵⁰ K. Sikharulidze, "Common plots of folklore of Caucasians", *Caucasiologic Papers*, №3 (Tbilisi, 2011), 392.

⁵¹ E. M. Мелетинский, *Мифологический словарь* (Москва: Советская энциклопедия, 1990), 672.

ise Büyük İskender'in bölgeyi fethinden sonra Gürcistan'ı yönetmesi için ülkenin başına getirilen Azon'un, söz konusu putları diktiği belirtilmektedir. Marr, vakayiname yazarının Helenli Azon'u millileştirmek suretiyle Gatsi ve Gaim'i de yerli birer puta dönüştürdüğünü ileri sürmektedir.⁵²

Zadeni: Orta Çağ Gürcü kroniklerinde ismi geçen ve Hıristiyanlık öncesi Gürcü panteonunda yer alan bir bereket tanrısıdır. Gürcü kralı Farnadjom (MÖ. 109-90) zamanında Gürcü tanrılar panteonunda kendi yerini almıştır. *Gürcistan'ın Müracaatı* vakayinamesi dışında bu kült ile ilgili elimizde başka hiçbir kayıt ve dahi arkeolojik kanıt bulunmamaktadır. Gürcü tanrılar panteonuna dâhil edilen bereket tanrısı Zadeni'nin köken itibarıyla Avesta'da yer alan Yezdan'dan⁵³ türetildiği ileri sürülmektedir. Zadeni (Yezdan) I. Farnavaz'ın oluşturduğu yeni tanrılar panteonunda Armazi'den (Ahura Mazda) sonra ikinci sıraya kadar yükselmeyi başarmıştır. *Azize Nina'nın Hayatı* vakayinamesinde yer alan bilgilere göre Gürcü sınırına gelen Nina, Paravani gölünde avlanan balıkçılarla karşılaşmış sohbet ettiğinde bu balıkçıların Armazi ve Zadeni'ye yemin ettiklerini müşahade eder.⁵⁴ Bu bilgiler bize I. Farnavaz'ın tanrılar panteonunda gerçekleştirdiği reformun ilerleyen yıllarda da devam ettiğini, tahta oturan hemen her Gürcü kralının panteona yeni bir tanrısal figür ilave ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla Hıristiyanlık öncesi Gürcü toplumunda diğer tanrısal varlıklar gibi Zadeni'nin de önemli bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Kafkasya'nın kadim halklarından biri olan Gürcüler, buldukları coğrafi konum nedeniyle tarihin çeşitli evrelerinde birden fazla medeniyetin etkisi altında kalmışlardır. Bu durum Gürcü toplumunun sosyo-kültürel ve dinî açıdan çevresinde bulunan toplumlarla etkileşime girmesine neden olmuştur. Öyle ki kozmogoni, teogoni ve antropogoni mitlerin teşekkülü ve gelişim seyri, çevre kültürlerin bariz izdüşümlerini aksettirmektedir. Özellikle tarihsel süreç içerisinde şekillenen ve yüzyıllar içerisinde değişikliklere uğrayan tanrılar panteonunda yer alan çeşitli tanrısal varlıkların kökeninin de çevre kültürlerin etkisiyle şekillendiği görülmektedir. Anadolu topraklarında hüküm süren başta Hititler olmak üzere Asur, Pers ve dahi Helen kültürünün Gürcü toplumunda yer alan tanrıların vücut bulmasında önemli katkısının

⁵² Marr, "Боги языческих грузии по древно-грузинских источникам", 19-23.

⁵³ Kadim İran'da Tanrı karşılığında kullanılan bir kelime olup Avesta dilinde "tapınılmaya lâyık varlık" manasına gelmektedir. Yezdân, Mecûsiliğin kurucusu Zerdüş't tarafından zikredilmese de sonraki Avesta edebiyatının ilk metni olan Yesna kitabında yer almıştır. Avesta edebiyatında geçen yazata kavramı birçok ilâhî varlık için kullanılmıştır. Mehmet Alıcı, "Yezdân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 43 (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 512.

⁵⁴ Marr, "Боги языческих грузии по древно-грузинских источникам", 7.

olduğu görülmektedir. Elde mevcut kaynaklar ve arkeolojik bulgular ışığında Gürcülerin bu topraklarda çeşitli tanrısal varlıklara inandıkları anlaşılmıştır.

Kral I. Farnavaz'ın Gürcü tanrılar panteonuna yönelik reformundan önce panteonun başında yüce ay tanrısı Gmerti yer almaktaydı. Gmerti ile yerel tanrılar arasındaki bağ ise çok eski bir akrabalık ilkesine dayanıyordu. Bir anlamda ikincil tanrısal varlıklar Gmerti'nin oğulları/çocukları mesabesinde idiler. Yani onların da yaratıcısı Gmerti idi. Her ne kadar Farnavaz, panteonun başına Armazi'yi getirmişse de özellikle Gürcistan'ın kırsal kesimlerinde Gmerti inancı uzun yıllar varlığını korumuştur. Gmerti -daha sonra yerini Armazi almıştır-, Gürcü tanrılar panteonunun en üst tepesinde konumlandırılmakta ve her şeyin yaratıcısı olarak kabul görmektedir ki bunu bir manada ilkel bir monoteizm olarak adlandırmak mümkündür. Bu bağlamda ele alarak incelediğimiz Gürcü tanrılar panteonunu karakterize eden tüm spesifik veriler, onun Doğu Gürcü kabilelerinin sosyo-tarihsel gelişimlerinin erken dönemlerinde dinin üst yapısını oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla panteonda yer alan tanrılara atfedilen değerler nispetinde sunular sunulmuş tazimde bulunulmuştur.

Sonuç olarak kadim Gürcü tanrılar panteonunda yer alan tanrısal varlıkların iki temel kökeninin olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki Gürcistan'ın kırsal kesimlerini de içine alan, kadim halk inançlarından kaynaklanan ve doğa olaylarını anlamlı kılmak için üretilen tanrısal varlıkları kapsamaktadır. İkincisi ise çevre kültürlerin dinî inançlarından etkilenilerek oluşturulan ve daha ziyade yabancı yönetici sınıfın (Pers, Yunan) inancını yansıtan tanrısal varlıkları ihtiva etmektedir.

Kaynakça

- Alıcı, Mehmet, "Yezdân". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 43, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Demirci, Kürşat. *Dinler Tarihinin Meseleleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 4. Baskı, 2021.
- Eliade, Mircea. *Dinler Tarihine Giriş*. çev, Lale Arslan. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2. Baskı, 2009.
- Jordan, Michael. "Armaz" *Encyclopedia of Gods, Over 2,500 Deities of the World*. New York, 1993.
- Kutateladze, K. "The name of deity-woman of Fertility according to Georgian epos and sources". *Caucasiologic Papers*. №3. Tbilisi 2011.
- Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. çev. Ali Berktaş İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2012.
- Nino, Kalandadze-Makharadze. "On One Peculiarity of Articulation in Georgian Polyphonic Singing". *The First International Symposium on Traditional Polyphony*. Tbilisi: International Research Center for Traditional Polyphony of Tbilisi State Conservatoire, 2003.
- Sikharulidze, K. "Common plots of the folklore of Caucasians". *Caucasiologic Papers*. №3. Tbilisi, 2011.
- The Georgian Chronicle. trans. Robert Bedrosian. New Jersey: Long Branch. 1991. <https://archive.org/details/GeorgianChronicle/mode/2up> (08.12.2021).
- Tsereteli, Michael. "Asian (Asia Minor) Elements in National Georgian Paganism". *Georgika*. London: Stephen Austin&Sons LTD, vol. 1, 1935.
- Tuite, Kevin. *Violet on the Mountain: An Anthology of Georgian Folk Poetry*. Tbilisi: Amirani, 2005.
- Tümer, Günay. "Bereket". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5. cilt, İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Virsaladze, Elene. *Georgian Hunting Myths and Poetry*. Trans. D. G. Hunt. Georgian National Academy of Sciences, 2017.
- Zehiroğlu, Ahmet M. *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz*. İstanbul, 1999.
- Бердзенишвили и Дондуа, *История Грузии I, С Древнейших Времен До 60-Х Годов XIX Века* (1962).
- Вера Бардавелидзе, *Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен*, II издание, Caucasian House, Тбилиси, 2006.

- Грузинская мифология, https://hmong.ru/wiki/Georgian_paganism (11.11.2021).
- Е.М. Мелетинский, Мифологический словарь, *Советская энциклопедия*, 1990.
- Заза Чапичадзе, *История Грузии*, Тбилиси, 2016.
- Н. А., В. Д. Дондуа, *История Грузии I, С Древнейших Времен До 60-Х Годов XIX Века*,
- Николай Яковлевич Марр, “Боги языческих грузии по древно-грузинских источникам”, типография имперской академии наук, Санкт-Петербург, 1902.
- Роин Метревели, *Картлис Цховреба, (История Грузии)*, Издательство Артануджи, Тбилиси, 2008.
- Сборник, *Святая равноапостольная Нина, просветительница Грузии*, Сибирская Благовонница Москва, 2009.
- Учебное Пособие Государственное Издательство Учебно-Педагогической Литературы, Тбилиси, 1962.